

มองสังคมไทยผ่านนิทานคำกลอน ของสุนทรภู่

ประคอง เจริญจิตรกรรม*

สุนทรภู่เป็นกวีไทยเพียงไม่กี่คนที่มีโอกาสเดินทางไปในจังหวัดต่างๆ หลายจังหวัดของประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นระยอง สระบุรี พระนครศรีอยุธยา นครปฐม เพชรบุรี ท่านจึงได้พบเห็นสภาพสังคมไทยทั้งในระดับราชสำนัก ขุนนาง และสามัญชน ด้วยเหตุนี้ เมื่อท่านแต่งนิทานคำกลอนท่านก็นำสิ่งที่ท่านพบเห็นเหล่านั้นมาแสดงไว้ด้วย ลักษณะดังกล่าว ทำให้นิทานคำกลอนของสุนทรภู่มีคุณค่าไม่เฉพาะแต่ทางด้านวรรณศิลป์เท่านั้น แต่ยังทรงคุณค่าทางด้านสังคมด้วย

นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ มีทั้งหมด ๔ เรื่อง คือ พระอภัยมณี โคบุตร ลักษณะวงศ์ และ สิงห์ไกรภพ นิทานคำกลอนทั้งสี่เรื่องนี้ สามารถทำให้เราเห็นมุมมองของสุนทรภู่เกี่ยวกับสังคมไทยยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เป็นอย่างดี

กษัตริย์

สุนทรภู่อยกย่องเทิดทูนพระมหากษัตริย์มาก จะเห็นได้จากการบรรยายตัวละครเอกในนิทานคำกลอนทุกเรื่องที่มีสถานภาพเป็นกษัตริย์ จะบรรยายให้เห็นความเป็นผู้มีบุญญาธิการและเป็นบุคคลพิเศษเหนือกว่าคนทั่วไปโดยกำเนิด เช่น โคบุตร มีกำเนิดเป็นโอรสพระอาทิตย์และนางเทพอัปสร มีราชสีห์เลี้ยงดูให้นม จึงมีกำลังมหาศาล แต่เมื่อพระอาทิตย์จะให้โคบุตรออกเดินทาง ได้กล่าวข้อความว่า

* รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กุมารวชันษาได้สิบห้า
กำลังเจ็ดข้างสารันชาญชัย
.....
พระอาทิตย์นิรมิตเครื่องประดับ
เป็นเครื่องทิพศาสตราสารพัน
รณรงค์ทนต์ด้วยกายสิทธิ์
อันเครื่องทรงที่ในองค์พระลูกยา
จะบรรณาณรณรงค์เข้ายงยุทธ์
เครื่องประดับรับอรอินทริภักย์
จงคิดอ่านไปผ่านพิภพโลก
สิงหาราชชาติเชื้อเขาชาวดง

งามจ้าวเหมือนองค์พระสุริยใส
เพราะว่าได้กินนมนางสิงหารา
.....
ให้เสร็จสรรพล้วนเทพวังสวรรค์
ให้ป้องกันอยู่ในกายกุมารา
พระอาทิตย์จึงสั่งโอรสา
ล้วนเทพศาสตราอันเกรียงไกร
ไม่พักหาอาวุธอย่าสงสัย
เหาะเหินได้รุ่งเรืองด้วยเครื่องทรง
มาวิโยคอยู่ใใในพระระหง
เจ้าเป็นพงศ์จักรพรรดิสวัสดิ์

(สุนทรภู่, ๒๕๑๕, น. ๘-๙)

จากข้อความนี้ ถึงโคบุตรจะได้รับการเลี้ยงดูจากสิงหามาแต่กำเนิด แต่คำพูดของพระอาทิตย์ที่บอกว่า “จงคิดอ่านไปผ่านพิภพโลก มาวิโยคอยู่ใใในพระระหง สิงหาราชชาติเชื้อเขาชาวดง เจ้าเป็นพงศ์จักรพรรดิสวัสดิ์” ย่อมแสดงทัศนคติของสุนทรภู่ผ่านทางพระอาทิตย์ว่า คนเป็นชาติเชื้อกษัตริย์แม้อยู่ในป่าก็ต้องสามารถครองบ้านเมืองได้ โดยเฉพาะข้อความ “สิงหาราชชาติเชื้อเขาชาวดง” คำว่า “ชาติเชื้อชาวดง” ให้ความหมายว่าสิงหาราชแม้จะเก่งอย่างไรก็อยู่ได้แต่ในป่าเขาไม่สามารถจะยิ่งใหญ่กว่านี้ได้ ซึ่งตรงข้ามกับ “เจ้าเป็นพงศ์จักรพรรดิสวัสดิ์” คำว่า “จักรพรรดิ” นั้นมีความหมายว่ากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ เป็นการชี้ให้เห็นข้อแตกต่างระหว่างคนที่เกิดมาในวงศ์กษัตริย์กับคนสามัญอย่างเด่นชัด

ในเรื่อง พระอภัยมณี ก็สะท้อนการยกย่องกษัตริย์ของสุนทรภู่เช่นกัน ด้วยการบรรยายให้บุคคลต่างๆ ยกย่องพระอภัยมณีและศรีสุวรรณเป็นผู้นำ เช่น ตอนพระอภัยมณี ศรีสุวรรณถูกขับไล่ออกจากเมืองรัตนา มาพบกับพราหมณ์โมรา พราหมณ์สถาน และพราหมณ์วิเชียร พราหมณ์ทั้งสามคนก็ยอมมอบน้อมทันทันทีเมื่อรู้ว่าพระอภัยมณีศรีสุวรรณเป็นโอรสกษัตริย์ ดังข้อความพรรณนาว่า

ดรพราหมณ์สามคนได้แจ้งอรรถ
ประณตนั้นบังคมขออภัย

ว่ากษัตริย์สุริยวงศ์ไม่สงสัย
พระอย่าได้ถือความทั้งสามคน

(สุนทรภู่, ๒๕๐๖, น. ๑๑)

หรือตอนที่ศรีสุวรรณหาพระอภัยไม่พบด้วยนางยักษ์ลักไป พร้าหมณ์ทั้งสามก็กล่าวถวายเป็นตัวติดตามศรีสุวรรณว่า

ข้าทั้งสามก็จะตามเสด็จด้วย

มิขอช่วยไปกว่าจะอาลัย

(สุนทรภู่, ๒๕๐๖, น. ๒๐)

ความภักดีที่เกิดขึ้นนี้ไม่มีพฤติกรรมใดที่จะทำให้เกิดได้ ด้วยเวลาที่พบกันน้อยมาก แต่สิ่งที่ทำให้พร้าหมณ์ทั้งสามคนยอมเป็นข้ารับใช้พระอภัยมณีและศรีสุวรรณ ก็คือความเป็นเชื้อสายกษัตริย์ของพระอภัยมณีและศรีสุวรรณนั่นเอง หรือในตอนที่พระอภัยมณีหนีนางยักษ์ไปที่เกาะแก้วพิสดาร คนที่เกาะก็ยกย่องให้เป็นนายด้วยการยอมเป็นผู้ปรนนิบัติพระอภัยมณี ดังข้อความว่า

แขกฝรั่งทั้งสิ้นพลอยยินดี

ฝากไมตรีปรนนิบัติกษัตริ

(สุนทรภู่, ๒๕๐๖, น. ๑๔๖)

การที่พระอภัยมณีและศรีสุวรรณ ได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำกลุ่มอยู่เสมอ ก็ด้วยสถานะที่เป็นเชื้อสายกษัตริย์นั่นเอง

นอกจากนี้ สุนทรภู่ ยังถ่ายทอดทัศนคตินี้ ผ่านความรู้สึกของตัวละครที่เป็นข้าราชการบริพารในนิทานคำกลอน เช่น เรื่อง **สิงห์ไกรภพ** สุนทรภู่ได้บรรยายให้เห็นความภักดีของเสนาอำมาตย์ ที่ซึ่งเมืองคืนจากคงคาประลัยได้ ก็รำลึกถึงกษัตริย์ของตนทันทีว่า

พระปิ่นเกล้าเจ้านายเราหายไป

ทำใจเนจิงจะรู้ว่าร้ายดี

(สุนทรภู่, ๒๕๑๕, น. ๓๑)

“ปิ่นเกล้า” เป็นคำแสดงการยกย่องว่า กษัตริย์มีอำนาจเหนือตนและมีค่าสูงสุดของแผ่นดิน เมื่อเสนาตามหาทำวอินธุมาศพบ ก็แสดงความยินดีอย่างมาก ดังบรรยายไว้ว่า

ส่วนเสนีสักคนทั้งหลาย

เห็นเจ้านายยินดีจะมีไหน

จึงเข้ากอดบาทาด้วยอาลัย

ต่างรำไรรักสองกระษัตริ

อนิจจาเจ้าประคุณทุนกระหม่อม

ดูพระรูปชูปผอมลงหนักหนา

มาอาศัยอยู่กระท่อมเท่ารังกา

แสนระกำต่ำซ้ำด้วยชาวพน

(สุนทรภู่, ๒๕๑๕, น. ๓๓)

ในกลอนข้างต้นนี้ นอกจากจะเห็นความยินดีและความรักดีแล้ว สุนทรภู่ยังแฝงทัศนคติว่า กษัตริย์ไม่สมควรจะต้องมาอยู่แบบคนสามัญ เพราะ คำว่า “ต่ำช้า” ให้ความหมายว่า เลวมาก ส่วนนี้จึงเน้นให้เห็นเส้นแบ่งของอำนาจและสภาพความเป็นอยู่ระหว่างกษัตริย์กับสามัญชน ที่สุนทรภู่วาดไว้ในใจ

นอกจากนี้ โครงเรื่องในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เมื่อมีการชิงราชสมบัติ สุนทรภู่จะสร้างเรื่องให้ผู้ทรยศไม่สามารถทำการได้สำเร็จตลอดไป จะต้องมีผู้มาปราบปรามเพื่อกู้ราชบัลลังก์ถวายคืนแด่กษัตริย์ และผู้ทรยศก็ต้องถูกลงโทษอย่างหนักตามกฎหมายบ้านเมือง เช่น คงคาประลัยในเรื่อง **สิงห์ไกรภพ** ถูกเหล่าอำมาตย์ที่จงรักภักดีต่อท้าวอินธุมาศโค่นอำนาจและจับตัวลงโทษอย่างหนัก ดังคำบรรยายว่า

ขึ้นจับคองประลัยในปราสาท	กับอำมาตย์ที่มันตั้งขึ้นใหม่ฯ
เอาฟาดฟันบันศิริระจะเสียบไว้	หวังมิให้ดูเยี่ยงเอาอย่างกัน

(สุนทรภู่, ๒๕๑๕, น. ๓๑)

หรือ ในเรื่อง **โคบุตร** บุโรหิตกับลูกชายที่แย่งราชสมบัติทำวพรหมทัต เมื่อถูกโคบุตรปราบลงและคืนพระราชอำนาจแต่ทำวพรหมทัต แล้วลงโทษบุโรหิตและบุตรอย่างแสนสาหัสตามกบิลเมือง ดังความว่า

เสียงหม่องๆ ร้องว่า เจ้าข้าเอ๋ย	อย่าดูเยี่ยงข้าเลย ทั้งชายหญิง
ข้า พ่อลูก ทูจริตทำผิดจริง	กบฏชิงสมบัติกระชัตรา
ทั้งชาวบ้านร้านตลาดก็กลาดเกลื่อน	ร้องเรียกเพื่อนวงกุมราดูหน้า
ทั้งธานีมิได้มีใครเวทนา	มันอยากชิงวาสนาสาแก่ใจ
ตระเวนรอบขอบเมืองทุกบ้านช่อง	ลงเรือล่องไปในกลางทะเลใหญ่
เอาพ่อลูกผูกแผ่นศิลาลัย	โยนลงในสาชลิก้วยปราดน

(สุนทรภู่, ๒๕๑๕, น. ๒๒-๒๓)

ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ ใครก็ตามที่ล่วงละเมิดอำนาจกษัตริย์จนถึงขั้นแย่งชิงราชสมบัติ แม้จะเก่งเพียงไรก็ต้องพ่ายแพ้และจบชีวิตด้วยการรับโทษสูงสุดคือความตายทั้งสิ้น เพราะสุนทรภู่เห็นว่า “มันอยากชิงวาสนาสาแก่ใจ” ทั้งนี้ก็ด้วยสุนทรภู่เห็นว่าสถาบันกษัตริย์นั้นสูงส่ง ไม่ควรที่ใครจะล่วงละเมิดพระราชอำนาจ แม้ในนิทานบางเรื่องของสุนทรภู่ เช่น กาพย์พระไชยสุริยา ที่พระไชยสุริยาปล่อยให้เสนาอำมาตย์ทุจริตจนบ้านเมืองต้องล่มสลาย โทษที่ได้รับก็เพียงพลัดพรากจากบ้านเมืองไปอยู่ที่เกาะร้าง เหล่าข้าราชการบริพารที่ذنอชลูกน้ำชั้จนจมน้ำตายหรือถูก

สัตว์น้ำคร่าเอาชีวิตไปหมด พระไชยสุริยากับพระมเหสีขณะอยู่บนเกาะร้าง ฤๅษีก็ยังมีเมตตามาเทศน์โปรด ดังความว่า

ขึ้นกมสมเด็จจอมอาจารย์	เอ็นดูภูบาล
ผู้ผ่านพาราสาวระถี	
ชื่อตรงหลงเล่ห์เสณี	กลอกกลับอัปรี
บุรีจึงลุ่มจมไป	
ประโยชน์จะโปรดภูวไนย	นั่งนั่งตั้งใจ
เลื่อมใสสำเร็จเมตตา	

(สุนทรภู่, ๒๕๐๕, น. ๔๘)

สุนทรภู่ได้บอกผู้อ่านผ่านความคิดของตาบสว่า เหตุที่เมืองพาราณสีลุ่มจมนั้นเกิดจากความผิดของเหล่าเสนา ส่วนกษัตริย์ยังคงสถานภาพของความซื่อสัตย์และความเป็นคนดีอยู่เสมอ

จากการใช้ถ้อยคำ การสร้างพฤติกรรมตัวละคร ในนิทานคำกลอน สุนทรภู่ได้แสดงอย่างเด่นชัดว่า กษัตริย์เป็นสถาบันที่ทุกคนควรเคารพยกย่อง จงรักภักดีและล่วงละเมิดมิได้

พุทธศาสนา

สุนทรภู่มักแสดงไว้อย่างชัดเจนว่า ธรรมในพุทธศาสนานั้นประเสริฐ ดังเกตได้ว่าในงานเขียนของท่านจะแทรกคำสอนและหลักธรรมของพุทธศาสนาไว้อยู่เสมอ เช่น ใน *สิ่งไหนกรภาพ* ตอนท้าวอินธุมาศพึงโหรทำนายว่าจะมีคนมาแย่งราชสมบัติ พระองค์ทรงนึกถึงหลักทุกขัง **อนิจจัง อนัตตา** อันเป็นหลักธรรมในพุทธศาสนา เพื่อตัดความวิตกกังวลของพระองค์ลง ดังบรรยายไว้ในเรื่องว่า

แล้วหวนห้ามความโศกให้สิ้นสุด	ด้วยคำพุทธไตรเพทเทศนา
เป็นทุกขังอนิจจังอนัตตา	อันเกิดมาเป็นบุคคลไม่พันตาย
สุขกับโศกเหมือนหนึ่งโรคสำหรับร่าง	รำพึงพลางหักให้พระทัยหาย

(สุนทรภู่, ๒๕๐๕, น. ๙)

หลักพุทธศาสนาข้อที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นทุกข์ ทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีความแน่นอน และทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีตัวตนแท้จริง ที่สุดก็เหลือแต่ความว่างเปล่า นั้น เป็นแก่นของพุทธ

ศาสนาที่สุนทรภู่ได้ถ่ายทอดผ่านตัวละครคือท้าวอินธนูมาศ และยังสามารถเตือนสติผู้อ่านเรื่องความไม่แน่นอนของโลกไว้ได้อย่างกระฉับกระช่าย

นอกจากหลักพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับทุกข์ อนิจจา และอนัตตาแล้ว ยังมี ความเชื่อเกี่ยวกับกฎแห่งกรรม ปรากฏอยู่เด่นมากในงานนิทานคำกลอนสุนทรภู่ โดย สุนทรภู่มักจะทำให้ตัวละครรำพันถึง ความทุกข์ของตนด้วยการอ้างอิงกฎแห่งกรรม เช่น ในเรื่องลักษณวงศ์ นางทิพเกสรอธิษฐานลานางกสินรีก่อนตนเองถูกประหารไว้ว่า

อันน้องมีกรรมแล้วจำลา

ไปชาติหน้าขอพบประสบกัน

(สุนทรภู่, ๒๕๑๕, น. ๓๔๔)

หรือ ในเรื่องโคบุตร ตอนนางอำพันมาลาถูกเนรเทศออกจากเมืองปราการบรรพต เพราะทำเสน่ห์พระโคบุตรนั้น นางได้รำพันไว้ว่า

เรามีกรรมจำลาเจ้าคลาไคล

หักพระทัยออกจากทวาร

(สุนทรภู่, ๒๕๑๕, น. ๑๓๓)

ตัวละครในนิทานคำกลอนจะอ้างกรรมเพื่อยอมรับเคราะห์กรรมที่ตัวเองประสบ แม้ว่า บางครั้งตัวละครไม่มีความผิด เช่น นางทิพเกสรจากเรื่องลักษณวงศ์

ความเชื่อเรื่องกรรมนี้ ยังส่งผลให้คนเชื่อเรื่องชาตินี้ชาติหน้า เพราะผลกรรม จะส่งไปถึงชาติภพต่อไป ดังที่นางทิพเกสรอธิษฐานให้ชาติหน้าได้เกิดมาพบกับนางกสินรีทั้งห้าอีก

นอกจาก ความเชื่อเรื่องกรรมและเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ก็ยังมีความเชื่อ ด้านอื่นๆ ของคนไทยอีก คือ ความเชื่อว่า การบวชเป็นการสืบศาสนาและมีอานิสงส์ สามารถช่วยบิดามารดาให้ขึ้นสวรรค์ได้ ดังท้าวอินธนูมาศรำพันถึงความอาภัพของตน ที่ไม่มีบุตรชายเพื่อบวชสืบพุทธศาสนา ว่า

เราชาตินี้มีกรรมนั้นแสนสุด

ไม่มีบุตรสืบสร้างพระศาสนา

(สุนทรภู่, ๒๕๑๕, น. ๗)

ความเชื่อดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็น เหตุผลที่สังคมไทยนิยมมีบุตรชาย ก็เพื่อให้บุตรชายบวชเป็นพระภิกษุ เพื่อสืบต่อพุทธศาสนา และเพื่อส่งผลบุญให้บิดามารดาได้ขึ้นสวรรค์

เรื่องทำดีแล้วได้ชั้นสวรรค์นี้ สุนทรภู่ยังได้เสนอวิธีอื่นไว้อีกในกาพย์พระไชย-
สุริยา ว่า

เมตตากรรณาสามัญ	จะได้ไปสวรรค์
เป็นสุขทุกวันพรษา	
.....	
จริงนะประสกลีกา	สวดมนต์ภาวนา
เบื้องหน้าจะได้ไปสวรรค์	

(สุนทรภู่, ๒๕๑๕, น. ๔๙)

การมีเมตตากรรณาและการสวดมนต์เป็นหลักขั้นพื้นฐานของพุทธศาสนา ที่สุนทรภู่
แสดงไว้ว่าก็สามารถช่วยให้คนไปสู่ภพสวรรค์ได้เช่นกัน

หลักธรรมทางพุทธศาสนาที่สุนทรภู่แสดงไว้ในงานนิทานคำกลอน จะเป็น
หลักพุทธศาสนาพื้นฐานง่ายๆ ที่ผู้อ่านทั่วไปทุกระดับสามารถเข้าใจได้ ไม่ได้เน้นหลัก
ธรรมที่จะนำไปสู่การบรรลุธรรมหรือนิพพานแต่อย่างใด นับว่าเหมาะสมสำหรับนิทาน
คำกลอนซึ่งมีเนื้อหาเป็นเรื่องประโลมโลก

ถึงแม้ว่าความเชื่อเกี่ยวกับหลักพุทธศาสนาจะแสดงผ่านคำพูดตัวละครต่างๆ
แต่การที่ตัวละครหลายๆ ตัวคิดและกล่าวคล้ายๆ กัน ก็ย่อมสะท้อนให้เห็นว่าสุนทรภู่
มีความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม เชื่อว่าตายแล้วเกิด และ เชื่อเรื่องนรกสวรรค์

ที่สำคัญที่สุด คือ สุนทรภู่เป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธานุอย่างมากรวม และ
ท่านเห็นว่าคำสอนในพระพุทธานุนั้นสามารถเข้าใจและสร้างสันติภาพได้ แม้
คนต่างศาสนาที่ด้อยยอมรับ ดังในเรื่องพระอภัยมณี สุนทรภู่ได้กำหนดให้พระฤๅษี
เกาะแก้วพิสดารมาเทศน์โปรดทั้ทั้งฝ่ายเมืองผลึกและฝ่ายเมืองลังกาซึ่งนับถือศาสนา
อื่น จนสามารถทำให้ทั้ทั้งสองฝ่ายมีไมตรีต่อกันได้ ดังความว่า

ขณะนั้นค่อนดึกศึกสงบ	ต่างนอบนบนับถือพระฤๅษี
ไม่กริบเกรียบเสียบสังคทั้งปฐพี	พระโยคีเทศนาในอาการ
คือรูปรสกลิ่นเสียงไม่เที่ยงแท้	ย่อมเฒ่าแก่เกิดโรคโศกสงสาร
ความตายหนึ่งฟังให้เห็นเป็นประธาน	หวังนิพพานพันทุกขสูญสลาย
ซึ่งบ้านเมืองเคืองเข็ญถึงเช่นนี้	เพราะโลกีย์ตัดมหาพาฉิบหาย
อันศีลห้าว่าอย่าทำให้จำตาย	จะตกอบายภูมิขุมนรก
หนึ่งว่าอย่าลักเอาของเขารื้อ	มาชมชื่นอ้อฉลคนโกหก

หนึ่งทำซู้คู่แข่งเล่าลามก
หนึ่งสูบผีนกินสุรามุสาวาท
ใครลัดยซื่อถือมั่นในขันตี
อย่าโกรธซึ่งหึงสาพยาบาท
เหมือนดุมวงกงเกวียนวนเวียนไป

จะตายตกในกะทะอเวจี
ใครทำขาดศีลห้าสิ้นราตี
จะถึงที่พระนิพพานสำราญใจ
นึกว่าชาติก่อนกรรมจะทำไฉน
อย่าโกรธใครนี่เพราะกรรมจึงจำเป็น

(สุนทรภู่, ๒๕๐๖, น. ๒๑๔)

หลักธรรมที่ฤๅษีสั่งสอน ล้วนเป็นคำสอนในพุทธศาสนา เช่น เรื่องศีลห้าและเรื่องกรรม อีกทั้งคำสอนนี้ก็สามารถทำให้ทั้งสองฝ่ายเลิกอาฆาตรบราฆ่าฟันกัน สิ่งที่น่าสังเกตคือสุนทรภู่กำหนดให้คนศาสนาอื่นก็ยอมรับคำสอนดังกล่าวด้วย ดังบรรยายไว้ว่า

ฝ่ายชัตรียชัตติยาสิบห้าชัตรีย
โปรดปรึกษาว่าให้เป็นไมตรี

ต่างจบหัตถ์สารอุระพระฤๅษี
ข้าเห็นดีพร้อมพร้อมจะรักกัน

.....
ไทยฝรั่งพร้อมนั่งล้อมคิด
ทั้งเสนีรพลสกลไกร

.....
ต่างแจ้งจิตใจความตามวิสัย
ต่างเข้าใจตามประสาปัญญาผี

(สุนทรภู่, ๒๕๐๖, น. ๒๑๖-๒๑๗)

การกำหนดเรื่องเช่นนี้ สุนทรภู่ตั้งใจที่จะแสดงให้เห็นความสำคัญของพระพุทธรูปศาสนาว่าสามารถนำไปแก้ปัญหาลงโลกได้ และหลักพุทธธรรมก็เป็นสิ่งที่มีคุณค่าเป็นสังฆธรรมที่คนทุกชาติทุกภาษายอมรับได้ ซึ่งนับเป็นการมองด้วยสายตาของพุทธศาสนิกชนโดยแท้

โหราศาสตร์ และ โสยศาสตร์

สุนทรภู่มีความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์และไสยศาสตร์ เนื่องจากในนิทานคำกลอนทุกเรื่องของสุนทรภู่จะใช้โหราจารย์ เป็นผู้บอกเหตุการณ์ล่วงหน้าทุกครั้งและทุกเรื่องอย่างแม่นยำ เช่น เรื่องสิงหนไกรภพ โหราจารย์ทำนายว่านางจันทระจะมีโอรสมีบุญ แต่ต้องพลัดพรากจากกันแล้วจึงจะกลับมาพบกัน อีกทั้งท้าวอินธุมาศจะถูกชิงราชสมบัติต้องพลัดพรากจากบ้านเมือง เหตุการณ์ทุกอย่างดำเนินไปตามคำทำนายทั้งสิ้น หรือแม้แต่อนเสนาให้โหรทำนายว่าท้าวอินธุมาศประทับอยู่ที่ทิศใด โหรก็ทำนายทิศทางได้อย่างถูกต้อง จนเสนาสามารถตามเสด็จท้าวอินธุมาศกลับมาครองเมืองได้สำเร็จ

ในเรื่อง**พระอภัยมณี** สุนทรภู่กำหนดให้พราหมณ์सानน จัбыามสามตาได้แม่นยำ เช่น ตอนพระอภัยมณีถูกนางผีเสื้อสมุทรลักพาตัวไป ศรีสุวรรณร้อนรุ่มกังวลใจ พราหมณ์सानน ก็ช่วยทำนายให้ว่า

เจ้าसानนคนฉลาดเฉลยตอบ	พอคิดชอบอย่างนี้ตีหนักหนา
พี่ได้ครุฑรู้เรียนตำราม่า	จะจับายมสามตาให้แน่นอน
แล้วนับนิ้วนั่งตั้งสติ	ตามลัทธิเรียนรูที่ครุฑสอน
ทั้งลมจันทกาลาพยากรณ์	เห็นแน่นอนแม่นยำแล้วทำนาย
อย่าควรวญคร่ำรำพึงถึงพระพี่	มีสตรีพาไปดิ่งใจหมาย
เขาอุบถัมภ์ค้าชูอยู่สบาย	พอเคราะห์คล้ายเห็นจะพบประสมกัน
อยู่ข้างทิศภาคเนย์ทะเลลึก	พระอภัยนีกแหงนว่าจะอาลัยดู
เรารีบเร่งออกเรือเผื่อจะทัน	แล้วพากันลงมาเกดตรากล

(สุนทรภู่, ๒๕๐๖, น. ๒๐-๒๑)

การทำนายของพราหมณ์सानนแม่นยำมาก รู้แม้กระทั่งว่าผู้หญิงพาพระอภัยมณีไปอยู่ในทะเล ถ้าสามารถรู้อนาคตได้ขนาดนี้ พราหมณ์सानนก็คงจะรู้อนาคตของศรีสุวรรณด้วย จึงเร่งให้ออกเดินทางไปทางทิศภาคเนย์ โดยอ้างว่าไปเพื่อติดตามพระอภัยมณี ทั้งที่ในตอนต้นก็บอกไว้แล้วว่า “พอเคราะห์คล้ายเห็นจะพบประสมกัน” การใช้คำ “เคราะห์คล้าย” ก็ไม่น่าจะเร็วจนกระทั่งตามพบกันทันที ความตรงนี้จึงแสดงความสามารถของสุนทรภู่ในการเลือกใช้คำที่ทั้งปลอดภัย และชี้นำ หลอกล่อ ให้ศรีสุวรรณออกเดินทางไปพบชะตาชีวิตของตนต่อไป

การแสดงผลของของคำทำนายอย่างแม่นยำ ที่มีปรากฏอยู่ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทุกเรื่อง ย่อมเสริมความน่าเชื่อถือต่อวิชาโหราศาสตร์ และที่สำคัญแสดงว่า สุนทรภู่ก็เชื่อถือเรื่องโหราศาสตร์มากที่สุดทีเดียว

นอกจากนี้สุนทรภู่ยังใช้ลางบอกเหตุเพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบเหตุการณ์ล่วงหน้า เช่น ตอนนางยักษ์ฉีนียกทัพออกมารบกับทัพเมืองมยุราของลักษณวงศ์ก็เกิดกลางขึ้นคือ

พอทัพถึงพระทวารบรรดालกรรม เป็นลางทำอันตรายนั้นลง

(สุนทรภู่, ๒๕๑๕, น. ๒๔๒)

แล้วลางนั้นก็จริงเพราะนางยักษ์ฉีนีรบแพ้ถูกจับถ่วงน้ำจนตายไป ความเชื่อเรื่องลางบอกเหตุนี้คนไทยในสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึง รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เชื่อกันมาก และกวีก็มักจะนำมาเป็นเครื่องบอกเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้น เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส นิพนธ์เรื่องตะเลงพ่าย ตอนพระมหาอุปราชา

ยกทัพมารบไทย ก็เกิดกลางเป็นพายุพัดฉัตรหักเช่นกัน สุนทรภู่เป็นกวีสมัยเดียวกันก็คงมีแนวความคิดคล้ายกัน จึงนำเอาลงบอกเหตุมาใช้ในการแต่งนิทานคำกลอน

เรื่องการใช้ไสยศาสตร์ในการทำเสน่ห์ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ปรากฏในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่แทบทุกเรื่อง โดยกำหนดให้ตัวละครหญิงตัวใดตัวหนึ่งใช้การทำเสน่ห์เพื่อให้สามีหลงรัก เช่น เรื่องโคบุตร นางอำพันมาลาทำเสน่ห์โคบุตร เรื่องสิงห์ไกรภพ นางเทพกีนร่าทำเสน่ห์สิงห์ไกรภพ เรื่องพระอภัยมณี นางละเวงและเหล่าธิดาบุญธรรมทำเสน่ห์พระอภัยมณีและโอรส

อย่างไรก็ตามไสยศาสตร์ต่างๆ หากตัวละครนำไปใช้ในทางไม่ดี ก็จะมีผู้มิวิชา มาแก้อาคมได้ ส่วนผู้ใช้ไสยศาสตร์นั้น ก็จะได้รับโทษอย่างรุนแรงจากสังคม เช่น การถูกขับออกจากเมืองออกจากสังคมอย่าง นางอำพันมาลาในเรื่องโคบุตร หรือ การถูกทอดทิ้งให้ต้องอยู่ตามลำพังเหมือนนางเทพกีนร่าในเรื่องสิงห์ไกรภพ และเหมือนนางละเวงและเหล่าธิดาในเรื่องพระอภัยมณี

การที่สุนทรภู่สร้างเรื่องให้ผู้ใช้ไสยศาสตร์ในทางไม่ดีต้องถูกลงโทษดังที่กล่าวแล้วข้างต้น แสดงให้เห็นว่าสุนทรภู่ไม่ได้ปฏิเสธเรื่องไสยศาสตร์เพราะท่านใช้ไสยศาสตร์มาเป็นมูลเหตุสร้างเหตุการณ์ในเรื่อง แต่ขณะเดียวกันท่านก็ไม่ได้สนับสนุนให้คนนำไสยศาสตร์ไปใช้ทำร้ายผู้อื่น

ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์นี้ยังปรากฏชัดในนิราศหลายเรื่องของสุนทรภู่ เช่น นิราศวัดเจ้าฟ้า สุนทรภู่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์การแสวงหาปรอทและยาอายุวัฒนะไว้ว่า

หวังจะปะพระปรอทที่ยอดยิ่ง
สำรวจเรียนเทียนอร่ามงามจำเริญ
ทั้งเทียนดับศัพท์เสียงสำเนียงเจี๊ยบ
เห็นแวววัลลับลงตรงนัยนา
ครั้นคลำได้ในกลางคืนก็สิ้นหลุด
ประกายพริกกึกเด่นขึ้นเห็นดวง
.....
ที่ถูระปรอทเป็นปลดเปล้า
ท่านนอนอ่านลานใหญ่ฉันได้ยิน
แผ่นดินหักจักงอกผมหงอกหาย
ตะวันออกบอกแจ้งเป็นแขวงเมือง

คำนึงนึ่งนึกรำพันสรรเสริญ
จนตึกเกินไก่อ้นหวาดวิญญาณ์
เย็นเยะเยียบน้ำค้างพรั่งพฤษชา
ปรอทมาสูบซึ่งน้ำผึ้งรวง
ต้องจัดจตุรปูเทียนเวียนบวงสรวง
ดังโคมช่วงโชติกว่ำบรรดาดาว
.....
ยังดูเลาหลายแห่งแสงฉวิล
ว่ายากินรูปงามอร่ามเรือง
แก่กลับกลายหนุ่มเือนั้นเรือเหลืออง
ท่านจัดเครื่องครบครันทั้งจันทน์จวง

(ตำราพระราชานุญาต, ๒๕๑๓, น. ๒๐๗-๒๐๘)

แม้การแสวงหาครั้งนี้จะไม่ประสบผลสำเร็จ แต่ก็เป็นหลักฐานยืนยันชัดเจนเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ของสุนทรภู่

สุนทรภู่จึงเป็นกวีไทยคนหนึ่ง que เชื่อถือว่า โหราศาสตร์และไสยศาสตร์มีอยู่จริง แต่ควรใช้ในทางสร้างสรรค์มากกว่าทำลาย

ครอบครัว

จากนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ จะเห็นว่า **ตัวละครเอกในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่จะผูกพันกับบิดามากกว่ามารดา** เช่น โคบุตรเป็นโอรสของพระอาทิตย์กับนางอัปสร แต่โคบุตรไม่เคยคำนึงถึงมารดาเลย แต่จะผูกพันกับพระอาทิตย์ เช่น

พระโคบุตรสุรียน้ำตาไหล
ยังแลลับพระบิดายังจาบัลย์

ด้วยอาลัยสุรีย้นนัยผายผัน
ละอันอันกำสรดระทดทวย

(สุนทรภู่, ๒๕๑๕, น. ๗)

หรือในตอนที่ต้องการสร้างเมืองก็คิดถึงพระอาทิตย์ที่เป็นพระบิดา ว่า

พระโคบุตรสุรียังค์ทรงสวัสดิ์
รำลึกถึงบิดุรงค์องค์อาทิตย์

ประสานหัตถ์บนนิ้วด้วยสุจริต
พระทรงฤทธิ์มาช่วยลูกด้วยพลัน

(สุนทรภู่, ๒๕๑๕, น. ๗๖)

ยามเมื่อเดือดร้อน ตัวละครคิดถึงบิดา ย่อมแสดงถึงความผูกพันอันแนบแน่นกับบิดาหรือ ในเรื่อง**พระอภัยมณี** ลินสมุทและสุดสาครต่างก็ผูกพันกับพระอภัยมณี ดังบทบรรยายถึงลินสมุทไว้ว่า

ฝ่ายกุมารลินสมุทสุดสวาท
ความรักพ่อยิ่งกว่าแม่มาแต่ไร

ไม่ห่างบาทบิดาอัชฌาศัย

.....

(สุนทรภู่, ๒๕๐๖, น. ๑๒๕)

ลินสมุทนั้นรักบิดายิ่งกว่ามารดาเด่นชัด ส่วนสุดสาครก็รักบิดาเช่นกัน เมื่อพระฤๅษีเกาะแก้วพิสดารบอกเรื่องพระอภัยมณี สุดสาครก็บอกพระฤๅษีทันทีว่า

เป็นลูกท่านทั้งบิดาก็น่าอย

ถึงเป็นตายฉันจะลาเจ้าตามตาม

(สุนทรภู่, ๒๕๐๖, น. ๓๕๑)

การที่บิดาสุดสาครเห็นว่าเป็นสิ่งไม่ดีจึงต้องไปติดตามบิดา แต่การติดตามบิดาก็ต้อง

ทั้งมารดาคือนางเงือกเช่นกัน

ความผูกพันกับบิดาที่ปรากฏในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่นี้ค่อนข้างแปลก ด้วยสังคมไทยมารดาจะมีหน้าที่อบรมเลี้ยงดูบุตรจึงมักผูกพันกับบุตรมาก แต่ลักษณะที่ตัวละครในนิทานคำกลอนสุนทรภู่ผูกพันกับบิดาอาจมาจากประสบการณ์ในชีวิตของสุนทรภู่ที่ท่านต้องพลัดพรากจากบิดาตั้งแต่เล็ก จนเมื่อโตเป็นหนุ่มท่านต้องเดินทางไปหาบิดาที่เมืองแกลงและเป็นเหตุให้เกิดนิราศเรื่องแรกคือนิราศเมืองแกลง ดังนั้นในส่วนลึกๆ ท่านจึงโหยหาบิดาอยู่เสมอ นอกจากนี้เมื่อท่านมีครอบครัวและครอบครัวแตกแยก สุนทรภู่อีกต้องเลี้ยงดูบุตรเองคือหนูกลั่น หนูพัด ดังนั้นบทบาทของบิดาจึงปรากฏมากกว่ามารดาในนิทานคำกลอนของท่าน

นอกจากนี้ ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่อยังเน้นให้ตัวละครเอกฝ่ายหญิงทุกคนจะต้องมีความซื่อสัตย์ต่อสามี ในขณะที่ตัวละครเอกฝ่ายชายสามารถจะมีความสัมพันธ์กับหญิงได้หลายคน เช่น นางทิพเกษรก็ซื่อสัตย์ต่อลักษณะวงศ์ นางสร้อยสุดาก็ซื่อสัตย์ต่อสิงห์ไกรภพ ตัวละครฝ่ายหญิงเหล่านี้จะมีคำอธิษฐานเป็นเกราะป้องกันการล่วงละเมิดของชายอื่นที่ไม่ใช่สามี ขณะที่ตัวละครฝ่ายชายมีหญิงอื่นอีกหลายคน เช่น ลักษณะวงศ์มีนางทิพเกษร นางกินรีทั้ง ๕ คน นางยี่สุ่น เป็นต้น

การที่สุนทรภู่อ้างตัวละครให้มีลักษณะความสัมพันธ์ของครอบครัวคล้ายๆ กันในนิทานคำกลอนทุกเรื่อง ย่อมสะท้อนให้เห็นว่าสุนทรภู่มิทัศนคติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงตามแบบอย่างค่านิยมของสังคมไทย ซึ่งยกย่องให้ผู้ชายเป็นผู้นำของสังคม และมีหน้าที่ทำงานเลี้ยงดูครอบครัว ผู้ชายจึงมีสิทธิ์ที่จะมีภรรยาได้หลายคน แต่ผู้หญิงจะต้องเคารพและซื่อสัตย์ต่อสามีเพียงคนเดียว อย่างไรก็ตามผู้ชายแต่ละคนก็จะมีหญิงที่รักยิ่งเป็นเนื้อคู่อยู่เพียงคนเดียว ซึ่งในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่อ้างไว้ก็คือนางเอกของเรื่องนั่นเอง ลักษณะเช่นนี้ปรากฏในเรื่องประเภทจักรๆ วงศ์ๆ เรื่องอื่นๆ ของสมัยนั้นด้วย เช่น มณีพิชัย อุณรุท เป็นต้น

จากการพิจารณาข้างต้นย่อมแสดงให้เห็นว่า สุนทรภู่อีกมีความคิดสอดคล้องกับค่านิยมสังคมไทย

คุณค่าของศิลปะ

สุนทรภู่อีกแสดงให้เห็นว่าศิลปะนั้นสามารถให้ทั้งความบันเทิง และใช้เป็นอาวุธประหัตประหารกันได้ ดังเรื่องพระอภัยมณี สุนทรภู่อีกกำหนดให้ตัวละครเอกคือพระ

อภัยมณีมีความรู้ทางด้านเป่าปี่ที่สามารถเป่าให้คนเคลิบเคลิ้มจนหลับอย่างเป็นสุข หรือเป่าปี่ให้คนฟังทนมไม่ไหวจนขาดใจตายอย่างนางผีเสื้อสมุทรก็ได้ นอกจากนี้ในเรื่อง **สิงห์ไกรภพ** สุนทรภู่ก็กำหนดให้ตัวละครชื่อเทวราช เป็นผู้มีความรู้ทางตีพิณได้อย่างวิเศษว่า

แล้วทรงพิณจินดาตั้งอาวธ ประเสริฐสุดเสียงดังฟ้าผ่าสลาย
ให้ศัตรุฑูแตกแหลกทำลาย สวมตะพายสะพักไว้ไม่ไกลองค์

(สุนทรภู่, ๒๕๑๕, น. ๒๙๐)

และเมื่อรามวงศ์ให้เทวราชเล่นพิณให้ฟัง เสียงพิณก็สามารถสะกดให้ผู้ฟังหลับหรือตื่นได้

ดีดถวายหลายเพลงวังเวงจิต ให้หลับสนิทนานเพลินบนเนินผา
.....
จะดีดให้ตื่นพื้นพังรับสั่งความ ฝ่ายพระรามวงศ์ว่าเหลืออาวธ

(สุนทรภู่, ๒๕๑๕, น. ๒๙๒)

ความวิเศษของเสียงพิณเทวราชคล้ายกับความวิเศษของเสียงปี่ของพระอภัยมณี คือทำให้คนหลับไหลได้ ดังบรรยายไว้ว่า

แม้ปี่เราเป่าไปให้ได้ยิน ก็สุดสิ้นโกลีที่ไกรธา
ให้ใจอ่อนนอนหลับลึมสติ อันลัทธิดนตรีดีหนักหนา
ซึ่งสงสัยไม่สิ้นในวิญญา จงนิทราเกิดจะเป่าให้เจ้าฟัง

(สุนทรภู่, ๒๕๐๖, น. ๑๑)

จากข้อความที่ยกมานี้แสดงอย่างเด่นชัดว่า สุนทรภู่เห็นความสำคัญของดนตรี และดนตรีก็มีลักษณะท่วงทำนองคล้ายกับวิญญาหรือยกรองด้วย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า สุนทรภู่เห็นคุณค่าของงานศิลปะทั้งดนตรีและการแต่งคำประพันธ์เป็นอย่างดี

สำหรับสุนทรภู่ ศิลปะมีมุมมองกว้าง และเล็งเห็นพลังของศาสตร์ทางด้านศิลปะ สุนทรภู่นำมาใช้ให้ความไพเราะก็ได้หรือนำมาใช้เป็นอาวุธประหัตประหารกันก็ได้ ทั้งนี้เพื่อแสดงว่าศิลปะจะเป็นคุณหรือโทษ ย่อมขึ้นอยู่กับเจตนาของผู้นำไปใช้นั่นเอง

การเดินทาง

สุนทรภู่เห็นว่าการเดินทางเป็นประสบการณ์ชีวิตโดยเฉพาะการเดินทางทางเรือ ดังจะเห็นได้จากนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ทุกเรื่อง ตัวละครเอกทุกตัวจะต้องมีการเดินทาง ซึ่งคล้ายกับการเดินทางของเรื่องประเภทจักรๆ วงศ์ๆ ทัวไปที่พระเอกต้องเดินทางผจญภัย แสวงหาความรู้ และหานางผู้เป็นเนื้อคู่

แต่ในนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ นอกจากจะมีการเดินทางด้วยเท้า เช่น การเดินป่า มีการเดินทางด้วยการเหาะโดยอาศัยพาหนะ สัตว์ หรือ ของวิเศษ เช่นเดียวกับเรื่องประเภทจักรๆ วงศ์ๆ ทัวไปแล้ว สุนทรภู่อยังกำหนดให้ตัวละครเดินทางด้วยเรือ โดยใช้ฉากทะเลซึ่งแตกต่างจากวรรณคดีเรื่องอื่น เช่น ท้าวจตุพักตรพิมานเรื่องสิงห์ไกรภพพามเหสีและธิดาไปเที่ยวทางเรือว่า

จำจะพาโถมงามทราชมสวาท
ถึงเกาะแก้วแนวเนินพนมไพร

ไปประพาสชมมัจฉาขลาไหล
ให้ชื่นใจลูกน้อยสรว้อยสุดา

.....
คำรัสพลางทางเยี่ยมพระแกลร์รัตน์
จงจัดเตรียมเกดราอย่าช้าที่

.....
โองการตรัสสั่งนันทยกษี
ภูจะพานุตรีไปชมชลฯ

(สุนทรภู่, ๒๕๑๕, น. ๕๔ - ๕๕)

หรือในเรื่อง**พระอภัยมณี** ตัวละครไม่ว่าพระอภัยมณี ศรีสุวรรณ ลินสมุท รุทสาคร นางสุวรรณมาลี นางละเวง อูศเรน และตัวละครอื่นๆ ล้วนมีความสามารถในการเดินทางและการรบทางทะเล ซึ่งเป็นเสน่ห์ของเรื่องประการหนึ่งที่แตกต่างจากนิทานในสมัยนั้น

การที่สุนทรภู่สามารถแต่งเรื่องเกี่ยวกับการเดินทางทางน้ำได้ดี ก็ด้วยสุนทรภู่มีประสบการณ์การเดินทางทางทะเล ดังปรากฏในนิราศเมืองแกลง สุนทรภู่ได้บรรยายการผจญภัยไว้ว่า

ไปตามช่องล่องออกไปนอกรั้ว
สักประเดี๋ยวเหลือวดูลำพูน
ป่าแสมแลเห็นอยู่ริ้วริ้ว
จะหลบหลีกเข้าฝั่งก็ยั้งไกล
สงสารแสงแข่งข้อจันทน์
น้ำจะพัดปัดตีไปสี่ข้าง

เห็นเมฆมัวลมแดงดังแสงเสน
ยอดระเนนนาน้ำอยู่รำไร
ให้หวิวหวิววาบวับฤทัยไหว
คลื่นก็ใหญ่โยนเรือเหลืออกำลัง
เห็นเรือหันโกรธบนเอาคนหลัง
.....

สงสารน้อยหน้าจ้อยนั่งจัดแจง
ที่แข็งขันผืนภาวนานิ่ง

เห็นเกินรอยบางปลาสร้อยอยู่ท้ายเรือ

คิดจะแต่งตัวตายไม่พ่ายเรือ

แลดลิ่งโรโรยงไกลเหลือ

คลื่นก็เหือฟุ้งพองค่นองพวย

(ตำรงราชานุกาพ, ๒๕๑๓, น. ๘๘-๘๙)

การได้รับประสบการณ์เสี่ยงตายจากการเดินทางทะเลมาแล้ว สุนทรภู่จึงสามารถถ่ายทอดความชัดเจนไว้นิพนธ์คำกลอนของท่านได้เป็นอย่างดี และทำให้ผลงานของท่านมีอรรถรสแตกต่างจากการเดินทางผจญภัยในผลงานของกวีท่านอื่น

การเดินทางในทะเลของสุนทรภู่นี้ เกิดจากความชัดเจนและประสบการณ์ตรงของท่าน ซึ่งถือได้ว่าเป็นกวีท่านหนึ่งที่ใช้ชีวิตล่องไปกับสายน้ำมากที่สุด

จากการศึกษาข้างต้น จะเห็นได้ว่านิทานคำกลอนของสุนทรภู่นี้เป็นกระแสบานสำคัญบานหนึ่งที่ผู้อ่านสามารถใช้ส่องเวลามองหาอดีตไปสู่สังคมไทยในยุครัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

บรรณานุกรม

ตำรงราชานุกาพ, สมเด็จพระ กรมพระยา (ผู้รวมงาน). *ชีวิตและงานสุนทรภูู่*. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๓.

ประคอง เจริญจิตรกรรม. "วรรณกรรมร้อยกรองสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึง รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์."

โครงการวิจัยเสริมหลักสูตร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ.๒๕๒๘.

สุนทรภูู่ (นามแฝง). "กภาพย์พระไชยสุริยา." *นิทานหน้าศพ*. พระนคร: โรงพิมพ์ประพาสต้น, ๒๕๐๕.

(พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณป้าพวง มั่นยัษะเชียร ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๐๕).

..... *นิทานคำกลอนสุนทรภูู่*, ๒ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๑๕.

..... *พระอภัยมณี*, ๒ เล่ม. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๐๖.

สุวรรณา เกียรติไกรเพชร. *พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์*. กรุงเทพมหานคร: สมาคมหอสมุดแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๘.